

УДК 82.091:82-343(031)

Ганс-Йорг Утер
(Німеччина)ЕНЦИКЛОПЕДІЯ КАЗКИ.
ПРОЕКТ СТОЛІТТЯ НЕЗАДОВГО ДО ЗАКІНЧЕННЯ

Одним із найвизначніших проєктів німецької фольклористики ХХ ст. стала підготовка багатотомної Енциклопедії казки, досвід багаторічної роботи над якою є важливим і повчальним. Він наочно демонструє невпинний пошук, удосконалення принципів укладання довідника згідно з вимогами часу та постійне врахування новітніх методологічних пропозицій.

Ключові слова: Енциклопедія казки, журнал *Fabula*, міжнародна казка, історія нарративних досліджень у Німеччині, Курт Ранке.

The edition and publication of the multi-volume *Enzyklopädie des Märchens (Encyclopedia of Fairy Tales)* became one of the most prominent projects of German folkloristics of the 20th century. An experience of over 40 years work is extremely important and instructive. It demonstrates a consistent search, which continuously was oriented on the requirements of the time, and the modern methodological proposals also.

Keywords: Encyclopedia of Fairy Tales, Fabula - an international journal, Folktales international, History of folk narrative research in Germany, Kurt Ranke.

Видання Енциклопедії казки (*Enzyklopädie des Märchens*) розпочалося 44 роки тому, коли вийшов перший том зі статтями на літеру А. Наприкінці 2015 року з'явився останній 15-й том. Таким чином завершилася публікація цього довідкового видання, яке спочатку було підтримане Німецьким науковим товариством, а починаючи з 1980 року фінансувалося з федерального та земельних бюджетів (Академічна програма).

Реалізація проєкту має тривалу й багату подіями історію. Згадаємо, що у 1920-х роках розпочалася розробка ґрунтов-

них підручників, автори яких мали на меті дати огляд головних напрямів наукового дослідження, а також робили спробу осягнути царину народної традиції, зокрема казок, легенд і вірувань. Із 1927 року до 1942-го тривала підготовка й публікація Словника німецьких вірувань, укладеного Гансом Бехтольдом-Штойблі, видання якого вдалося завершити. Натомість публікацію Словника німецької казки (1930–1940) за редакцією Лутца Макенса було призупинено після появи двох томів і статті «Обручка Гігеса». З одного боку, причини цього полягали в принципах укладання словника. Зокрема, статтям на літери *G* і *X* бракувало необхідної для енциклопедичного видання стислості, вони здебільшого містили звичайний перелік фактів. Це властиво, наприклад, статті «Батіг», обсяг якої мав 40 друкованих сторінок (522–562; Курт Хекшер) і статті «Домашні птахи» обсягом 36 друкованих сторінок (352–388; Курт Хекшер). З іншого боку, з початком Другої світової війни далася взнаки нестача паперу. Численні серійні видання та журнали припинили існування. Крім того, мобілізація багатьох вчених на військову службу істотно скоротила авторський потенціал.

Після 1945 року німецькі дослідники народних наративів почали поступово налагоджувати контакти зі своїми колегами з інших країн. Серед них були Вальтер Андерсон (1885–1962) і Курт Ранке (1908–1985). Ранке займався науковою переорієнтацією фольклористики, а також виокремленням і розширенням фольклористичних наукових установ і навчальних баз. Ще до початку Другої світової війни він зміцнив співробітництво з дослідниками народних наративів у Європі та поза її межами, про що переконливо свідчить його листування 1950-х років, збережене й донині. Його заслуга як організатора науки полягає у відродженні та розвитку міжнародних досліджень народних наративів після 1945 року. Він був доволі амбітною людиною, аби розпочати

нові великі проекти. У цьому контексті варто згадати організований та проведений спільно з Лаурітсом Бьодке відомий конгрес дослідників народних наративів у Кілі й Копенгагені (1959), у якому взяв участь Рольф Вільгельм Бредніх, що пізніше став головним редактором видання, а також Вольфганг Брюкнер, Макс Люті, Ельфріде Мозер-Рат і Рудольф Шенда. Згодом вони створять Міжнародне товариство дослідження народних наративів – *International Society for Folk Narrative Research (ISFNR)*.

Різномовний журнал «Фабула» (*Fabula*), видання якого було розпочате Куртом Ранке у 1957–1958 роках, також був покликаний сприяти розвитку досліджень народної прози та знайомити зі здобутками міжнародної наукової діяльності. Саме на його сторінках у 1958 році Ранке повідомив про започаткування великого довідникового видання. Згідно з його стислим анонсом заплановане видання мало відрізнятись від попередніх і сфокусувати увагу не лише на німецькій казці, а й поєднати її з міжнародною традицією. Ранке писав: «Ця “Енциклопедія казки” має охопити традицію, що спирається на чималу міжрегіональну основу, із залученням міжнародного досвіду, що розпочав ще Лутц Макенсен виданням “Словника-довідника німецької казки” у 1930–1940 роках».

План-проспект, надрукований у «Фабулі», дає можливість чітко зрозуміти, які саме відмінності були властиві змістовому наповненню видання: Ранке прагнув висвітлити не лише класичні теми, такі як походження, датування, жанрова характеристика, ареал поширення, але й питання рецепції, морфології та структури. Також йшлося про друковані тексти та засоби масової інформації. Уже в 1959–1960 роках перша версія Словника ключових слів (згодом перероблений у 1973, 1976, 1985, 1991, 1999 рр.) була розіслана авторам і зацікавленим особам, однак швидкій публікації перешкоджали непередбачені тривалі перерви у роботі, що поряд із відсут-

ністю фінансування не змусило Ранке відмовитися від Енциклопедії казки. Отже, у 1972 році в Геттінгені було засновано об'єднання видавців і редакторів. Роком пізніше почалася праця над переглядом і розширенням списку ключових слів, а згодом етап редагування та розподіл статей на літеру А серед авторів.

У передмові до першого тому (1977) повідомлено головну мету словника-довідника, а саме – *історичні та порівняльні дослідження народних наративів*, що відбилося не лише у формулюванні підзаголовку, але й водночас засвідчило зміну парадигми. Було заплановано статті за такими напрямками:

- висвітлення теоретичних і методологічних засад, жанрової специфіки, стильових і структурних аспектів;
- створення монографічних розвідок про важливі прозові твори, типи їх сюжетів та мотиви;
- дослідження з «біології» наративів;
- біографії науковців, збирачів, оповідачів і авторів важливих першоджерел;
- джерелознавчі дослідження;
- аналіз значущих творів світової літератури;
- регіональні наукові розвідки.

Визначення «Казка» не передбачало жорсткого жанрового розмежування згідно з усталеними літературознавчими дефініціями, радше ж мало охоплювати усі категорії, запропоновані ще братами Грімм: магичні казки, легенди, етіології, шванки, перекази, змішані форми, такі як казка-шванк, а також балади, епічні та сатиричні твори, малі наративні форми, зокрема анекдоти, жарти й гострі дотепи.

Зміна парадигми не була суто декларативною, адже дослідження народних наративів 1960-х і початку 1970-х років засвідчило, що для «реконструкції» історії та навіть передісторії народної прози замало лише текстового аналізу творів

та порівняння їхніх сюжетів і мотивів. Реаліями сучасності є й зміни у ставленні до контексту, а також уведення його до сфери аналізу. Філологічний метод і феноменологічно орієнтоване дослідження тексту було збагачене й культурно-історичним та соціологічним підходами до вивчення народних наративів. Це означало, що інтерес до внутрішніх функцій тексту, зокрема до аналізу ролі конкретних дійових осіб у перебігу подій, дещо поступився місцем розгляду зовнішніх функцій оповідей і фабул та динаміці їх впливу й сприйняття. Цей підхід до дослідження можна не лише визначити як культурно-історичний, але і як такий, що відповідає сучасності завдяки розгляду функціональних змін у процесі рецепції та врахуванню контексту. Міжнародні наративні дослідження приділяють дедалі більше уваги цим питанням і постулюють необхідність активного вивчення соціальної та історичної стратифікації наративного матеріалу та певних ментальних станів. Саме це й було зазначено в передмові до першого тому Енциклопедії казки: «Енциклопедія презентує результати досліджень, які здійснювалися протягом століть. Вона розрахована не лише на фахівців, але й на всіх, хто хоче знати, як люди виявляли у наративах і своє світосприйняття, і свої взаємини з оточуючим світом упродовж тисячоліть. Антропологічні та художні якості цих наративів мають стати надбанням науки та літератури, а також сучасних засобів масової інформації».

Поле зору видавців й редакторів поширилося і на сферу народних наративів, особливу увагу надавали євразійській та середземноморській культурам, а також регіонам, де вони зародилися, й тим, що зазнавали їх культурних впливів. Отже, протягом останніх десятиліть побачило світ більше 3900 статей, що були представлені у 14-ти томах загальним обсягом близько 10 300 сторінок, а їх авторами були понад тисяча дослідників із більш ніж 50-ти країн світу.

Багато новаторських статей уперше висвітлювали окремі аспекти, зокрема: «Повсякденні наративи», «Комікси» чи «Манга», «Екзотика», «Екзотичність», «Історії про жахи», «Кримінальний роман», «Популярні ЗМІ», «Расизм», «Історії виправдання», «Стереотипи», «Етнічний», «Оповіді про НЛО» та «Персонажі НЛО», «Картини як джерела», «Картина як свідчення», а також статті про духовні повчальні наспіви, репродукції картин, графічні репродукції, малі графічні форми, малюнки на поштових листівках чи поштових марках. Згодом видання були доповнені статтями «Брошура», «Листівка», статтею про вплив літературних казок, статтею «Женев'єва» (знана жінка, яку безпідставно переслідували, її образ було відтворено в народних книгах, легендах і казках, він надихав митців, став приводом для формування відомого мотиву живопису), а також статтею «Ілюстрація», в якій доведено вагомий вплив казкової ідеалізації на оформлення колекцій, поштових листівок тощо. Представлена таблиця демонструє зміни та перехід до нової парадигми між першим оприлюдненим списком ключових слів (1959–1969) та останнім (1999).

<p>Список ключових слів 1959–1960-х рр. <u>Хрест – Кю (без посилань)</u> Хрестові походи (мотиви) Крікеберг, Волтер Війна Війна: війна між домашніми та дикими тваринами (AaTh 104)</p>	<p>Список ключових слів 1999 р. <u>Хрест – Кю (без посилань)</u> Хресна хода (через перехрестя) Упоперек а не уздовж (AaTh 1248) Хрестові походи Крікеберг, Волтер Війна Війна тварин (AaTh 103, 104, 222)</p>
---	--

<p>Війна: війна між воронами і совами (Мот. В 263.3)</p> <p>Війна: війна між собаками та вовками</p> <p>Війна: Війна тварин (АаTh 222, 104)</p> <p>Злочин у казці</p> <p>Крістенсен, Е. Танг</p> <p>Мотив (критерій)</p> <p>Кріза, Йоганн</p> <p>Жаба: чому жаба має червоні очі (Мот. А 2332.5.4)</p> <p>Крон, Каарле</p> <p>Калічити</p> <p>Розп'яття: Розп'яття – ознака милості (Мот. D 1622.1)</p> <p>Пряник</p> <p>Будиночок з пряників</p> <p>Зозуля (Мот. А 1993)</p> <p>Зозуля: чому зозуля не в'є гнізда (Мот. А 2231.3.1)</p> <p>Курчата: курчата з варених яєць (АаTh 821 В)</p> <p>Легенда про ммин (ВР ІІІ, 241 с.)</p> <p>Куля: освячена куля</p> <p>Корова</p> <p>Корова: хлопчикова корова готова допомогти (ВР ІІІ, 65 ф.)</p> <p>Корова: готова допомогти сироті (Пленцат, 34)</p> <p>Корови: корови диявола (Мот. К 483)</p>	<p>Хитрість</p> <p>Кримінальний роман</p> <p>Кристалічні фігури</p> <p>Кришталевий палац</p> <p>Крістенсен, Евальд Танг</p> <p>Кріза, Янош</p> <p>Крижник, Гашпер</p> <p>Хорвати</p> <p>Крон, Юліус Леопольд Фредерік</p> <p>Крон, Каарле Леопольд</p> <p>Крокодил</p> <p>Корона</p> <p>Жаба</p> <p>Калічення</p> <p>Розп'яття</p> <p>Розп'яття покаране (АаTh 1324 А*)</p> <p>Розп'яття нагодоване (АаTh 767)</p> <p>Розп'яття живе Р. (АаTh 1347)</p> <p>Крилов Іван Андрійович</p> <p>Κρυτάδια (таємна річ)</p> <p>Кшижановський, Юліан</p> <p>Кубін, Йозеф Штефан</p> <p>Пиріг: «Нехай їдять пироги!» (АаTh 1446)</p> <p>Пиріг: сьомий пиріг (АаTh 1295)</p> <p>Зозуля</p> <p>Кудрун</p> <p>Корова</p> <p>Корова на даху (АаTh 1210)</p> <p>Коровячий гній на стовпі</p>
--	--

<p>Кун, Адальберт Культурний герой (Рьоріх 32 і далі) Культурне середовище Горе: пошуки горя (Мот. Н 1376.5) Птах-горе (Тип ЕВ 156) Кунош, Дж. Форма мистецтва Літературна казка Мідь, срібло, золото (ВР III, 62, 68) Курдські казки Поцілунок (Мот. D 735.1, D 2004.2) Поцілунок (Zs., за версією V. Vkke, VI 48 № 14)</p>	<p>(AaTh 1225 A) Торговець кіньми: дурний продавець (AaTh 1382) Кун, Франц Фелікс Адальберт Релігійні наративи Культурно-історичні особливості Культурний герой Теорія культурних кіл Мотив культури Горе Птах-горе Кунігунде Кунос, Ігнац Літературна казка Кюнціг, Йоханнес, Мідь, срібло, золото (ВР III, 62, 68) Муфта Гарбуз Гарбуз і жолуді (AaTh 774 P) Курди Курдованідзе, Теймураз Тексти про курйози Поцілунок Паламар Паламар несе пастора (AaTh 1791) Куусі, Матті Аксели Квіделанд, Реймунд Кіблер, Беніньос Кіріакідз, Стілон П. Кирило і Мефодій, Н II Кір (Сайрос)</p>
---	---

Зважаючи на реальну динаміку та спостереження, здійснені в різні періоди, зміни значень і взаємозалежність між оповідною традицією та світськими й релігійними звичаями, у підсумку можна сформулювати нові підходи до культурно-історичних контекстів. Саме це було доволі чітко визначено в Енциклопедії казки. Низка статей висвітлює також сучасні форми вірувань і способи подолання страхів. Автори висловили своє ставлення до колективних та індивідуальних потреб, що виявляються переважно в усній формі та поширюються як розповіді через друковані ЗМІ. Виникають запитання, на яких нормах і цінностях ґрунтуються ці оповіді та в чому полягають чинники їх соціального та психологічного впливу на аудиторію та контекст, чому завдячує властивий їм соціально стабілізуючий ефект? Які зміни в поведінці й оцінках пов'язані з оповідями, і як це відбивається в еволюції традиції? Інакше кажучи, який світогляд відображають народні наративи? У чому полягає їхнє значення для сьогодення і привабливість, що своєю чергою зумовлює соціальні, релігійні та психологічні контексти їхньої актуалізації та повернення до функціонування у повсякденні?

Цілком очевидно, що для дослідження наративів у такому аспекті проблеми визначення жанрів чи питання про приблизний вік наративу не є ключовими. Так само й дискусія про виключно усне чи письмове побутування твору є менш релевантною. Натомість цікавими є питання взаємозалежності між усною та літературною комунікацією через посередництво текстів і мотивів. Зрештою, дослідження народних наративів давно не обмежується лише казкою та її різновидами – в дусі Гердера, а спрямоване на використання усних і письмових свідчень гетерогенної традиції для розуміння історично сформованих ідей та нового осягнення сучасності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Brednich R. W. Zur Geschichte der Enzyklopädie des Märchens. *Fabula* 57. 2016. S. 23–38.
2. Köhler-Zülch I., Uther H.-J. Halbzeit bei der Enzyklopädie des Märchens. *Erinnern und Vergessen. Vorträge des 27. Deutschen Volkskunde-Kongresses Göttingen 1989* / ed. B. Bönisch-Brednich, R. W. Brednich, H. Gerndt. Göttingen : Schmerse, 1991. S. 513–523.
3. Marzolph U. Die «Enzyklopädie des Märchens» (EM). Vergangenheit und Zukunft eines auslaufenden Großunternehmens. *Völkundliche Großprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft* / ed. C. Schmitt. Münster ; New York ; München ; Berlin : Waxmann, 2005. S. 73–83.
4. Shojaei Kawan C. The Enzyklopädie des Märchens. *Estudos de literatura oral* 4. 1998. S. 103–114.
5. Uther H.-J. Bericht über die «Enzyklopädie des Märchens» und den gegenwärtigen Stand der Forschung *Fabula* 15. 1974. S. 250–255.
6. Uther H.-J. Enzyklopedija skazki. Meždunarodnyj proekt v oblasti issledovanija povestvovatel'nykh tradicij [Enzyklopädie des Märchens. Ein internationales Projekt zur Erforschung der Erzähltraditionen]. *Zivaja Starina*. 1996. H. 1. S. 60–62.
7. Wehse R. 3600 Stichworte zur Volkserzählung. Die Enzyklopädie des Märchens. *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 26. 1985–1986. S. 61–67.
8. Zimmermann H.-P. «Was soll dieser Wust?» Zur Anthropologie und Ästhetik der Enzyklopädie des Märchens im Vergleich mit dem Deutschen Wörterbuch. *Fabula* 57. 2016. S. 39–59.

SUMMARY

In the 20th century, German folklore began with several major projects in order to document the central research areas of folklore in handbooks. Since the 1950s, Professor Dr. Kurt Ranke (1908-1985) from Göttingen has been working intensively on a handbook for the documentation of international narrative research. After some preparation Ranke put together an editorial board and an editorial staff so that articles about the field of narrative research could be published since the mid of 1970th. By the time the project was completed (2015), 15

volumes with about 4000 articles had been published by internationally renowned authors. The subject index lists in alphabetical order entries of the following types: 1) the presentation of theories and methods, genre, questions and problems of stype and structure, 2) short monographs on important types, motifs and themes, 3) questions concerning the biology of the folk narrative material, 4) biographies of research scholars, collectors, narrators and authors of important source material.

Keywords: Encyclopedia of Fairy Tales, Fabula - an international journal, Folktales international, History of folk narrative research in Germany, Kurt Ranke.

Переклад з німецької Л. Гайдученко